

AYN RAND ROMANLARINA MODERNİZM EKSENİNDE BİR BAKIŞ

Belgin TARHAN*

ÖZ

Objektivizm adlı felsefesiyle Ayn Rand, liberteyen düşünce içinde özel bir konuma sahiptir. Fikir yazılarının yanında tiyatro oyunları ve romanlarıyla bir felsefecinin ulaşabileceği bir okur grubunun çok ötesinde bir kitleye seslenmiştir. Türkçe yazında ise objektivizm adlı felsefesiyle Ayn Rand, yalnızca siyaset bilimi disiplini içinde yürütülen tartışmalara dahil edilmektedir. Romanlarını ve edebiyatını konu edinen çalışma yok denilecek kadar azdır. Metinler arası bir politik inceleme yapmayı amaçlayan bu çalışma, yazarın felsefesiyle kurmaca metinlerini yan yana getiren bir inceleme sunmaktadır. Yirminci yüzyılın toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlarının Rand üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Makalenin ilk kısmında Rand'ın romancılığına yer verilmekte, ikinci kısımda ise akıl-doğa, makine-üretim gibi kavram ikilikleri üzerinden objektivizm ile modernizmin iç içe geçen argümanları tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayn Rand, Objektivizm, Modernizm, Akılcılık, Doğa, Teknoloji.

AN OVERVIEW OF AYN RAND NOVELS IN THE CONTEXT OF MODERNISM

ABSTRACT

With the philosophy of objectivism, Ayn Rand has a special position in libertarian thought. Her theatre plays and novels – with the essays- have reached an audience far beyond a philosopher's address. In Turkish literature, Ayn Rand with her philosophy of objectivism, is only included in discussions within the discipline of political science. There are almost no studies on her novels and literature. This essay aims to conduct an intertextual political analysis and bring together the author's original philosophy and her works of fiction. The impact of the twentieth century's social, economic, and political issues on Rand is being researched. In the first part of the article, Rand's novelism is described and in the second part, the intertwined arguments of objectivism and modernism are discussed through conceptual binaries such as mind-nature, machine- production.

Keywords: Ayn Rand, Objectivism, Modernism, Rationalism, Nature, Technology.

* Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü,
E-posta: belgin.buyukbuga@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0950-3363. Aydın/Türkiye.
Makalenin geliş tarihi: 10.05.2024
Makalenin kabul tarihi: 28.10.2024

Submission Date: 10 May 2024
Approval Date: 28 October 2024

Giriş

Ayn Rand, geride bıraktığımız yüzyılın en dikkat çeken düşünürlerinden biridir. Dünyanın pek çok diline çevrilen romanları vesilesiyle Rand, geniş bir okur grubuna ulaşmıştır. Şöhretini oyun ve romanlarına borçlu olmasına rağmen çoğu kez romancı sıfatıyla da anılmamaktadır. Kurmaca metinleri belirli bir ahlak, ekonomi ve siyasetin sözcülüğünü yaptığı için romanları genellikle siyasi broşürlerle propaganda yazıları arasında bir yerde konumlandırılmaktadır. Rand'ın objektivizm adını verdiği felsefesini romanlarıyla birlikte olgunlaştırdığı söylenebilir. Zira kurmaca eserlerinden sonra felsefi makalelerini kaleme almıştır.¹ Tiyatro oyunları ile romanlarında, objektivizmin ilkelerini çağrıştıran bireyci ahlak, akıl ve bireysel üretkenlikle şekillenen liyakatli toplum, müdahale edilmeyen bir piyasa ekonomisi gibi kapitalist değerlere yaslandığı temel bir gerçekliktir. İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönemde devletçi politikalar tüm dünyada yükselişe geçerken, kapitalizm gibi ekseriyetle pejoratif manada kullanılan bir kavramı dile getirmekten çekinmemiştir.²

440

Edebi bir inceleme mahiyeti taşımayan bu çalışma, Rand'ın romancılığına yapııştırılan ideolojik güdümlü edebiyat etiketinin ardındaki olgulara bakmayı denemektedir. Çalışmanın temel önermelerinden biri Rand'ın romanlarındaki tematik örüntünün -objektivizmle olduğu kadar- modernizmle bağlantılı olduğu argümanı üzerine kurulmaktadır. Rand'ın kurmaca metinlerine sinen objektivist felsefe, metodolojik olarak liberalizm ya da sosyalizm gibi yaşamın bütününe tüm veçheleriyle açıklama iddiasındaki kapsayıcı ve kuşatıcı ideolojilere benzemektedir. Bu niteliğiyle Rand'ın fikirleri gibi metinleri de modernizme göbekten bağlanmaktadır. Tiyatro oyunları ile romanlarında üretken akla, evrensel bir ahlak anlayışına, bilim ve teknolojinin katkısıyla daha önce görülmemiş bir bolluk vaat eden serbest piyasa düzeninin ileri bir medeniyet kurma kapasitesine vurgu yapmaktadır. Rand'ın toplumsal düzen, iş yaşamı, ekonomi ve siyasetine yakından bakıldığında, rasyonalist aydınlanmacı fikrin yirminci yüzyılda beliren özel- objektivist- bir koluna dönüştüğü fark edilebilir.

Çalışmanın ilk kısmında bir romancı olarak Rand'ın edebi vizyonuna ilişkin bir değerlendirme yapılmaktadır. Yazarın yakın olduğu kuşatıcı

¹ Ayn Rand'ın *16 Ocak Gecesi* adlı tiyatro metni 1934, *Yaşamak İstiyorum* 1936, *Ego/Ben* 1938, *Hayatın Kaynağı* 1943, *Atlas Vazgeçti* ise 1957 tarihinde yayımlanmıştır. Objektivizm adlı felsefesini ortaya koyduğu eserler ise sırasıyla *Bencilliğin Erdemi* 1964, *Kapitalizm: Bilinmeyen İdeal* 1966, *İhtiyacımız Olan Felsefe* ise 1982 yılında basılmıştır.

² Ayn Rand, "Savaşın Kökleri", içinde *Kapitalizm: Bilinmeyen İdeal*, çeviren. Nejdet Kandemir, İstanbul: Plato Yayınları, 2004, 104-105.

ideolojilerin modernizmle bağlarını gösterir şekilde dünya görüşü telkin eden romancılığı yorumlanmaktadır. İkinci kısımda ise Aydınlanma felsefesi ile modernizmle bağlarını doğrudan gösteren kurmaca metinleri ile objektivizm arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekilmektedir. Üçüncü kısımda ise doğa üzerine kurulan hakimiyet ve makine uygarlığı meselesi ekseninde Rand'ın kurmacalarında beliren temalar tartışmaya açılmaktadır.

Ayn Rand'ın Edebiyatı

Yirminci yüzyılın ilk yarısında yetişen Rus göçmeni bir entelektüel olarak Rand, evrensellik iddiasında olan bütünlükçü ideolojilerin kuşattığı bir çağın insanıdır. O dönemde, modern demokratik temsiller ile halk egemenliği rejimi olan cumhuriyetler popülerlik kazanırken, kitleleri etkilemenin bir aracı olarak da kurmacanın önemi keşfedilmekteydi. Henüz yirmili yaşlarındaiken - Rusya'dan ayrılmadan önce- Rand da roman sanatı ile sinemanın gücünü fark eder. 1920-24 yılları arasında Petrograt Üniversitesi'nde Tarih ve Felsefe okuduktan sonra mezun olduğu yıl Devlet Sinema Sanatları Enstitüsü'ne girer ve bir yıl eğitim alır. Kısa sinema eğitiminin ardından Amerika'ya gider, Hollywood'a taşınır çünkü senarist olmak arzusundadır.

441

Bu dönemde kurmacanın önemi dönemin aydınları, politikacıları hatta iktidarları tarafından bilinmektedir; romanlar ve sinema filmleri, propaganda ve manipülasyon aracı olarak kullanılmaktadır. Monarşilerin yıkıldığı, halk egemenliği rejimlerinin kurulduğu bir dönemde seçim ve temsille birlikte parlamentolar ile halkın seçtiği liderlerin çağı başlamıştır. Kitlelerin siyasetle bulunduğu yeni siyasal düzende, onları etkileyecek ve siyasal olarak iradelerini yönlendirecek sinema ve edebiyat en güçlü iki saha olarak belirlemektedir. Sözgelimi 1917 Ekim Devrimi ile Çarlık rejimini yıkan sosyalist hükümet, eski rejimin kötülüklerini, askerlere reva gördüğü muameleyi *Potemkin Zirhlisi* (1925) adlı bir sessiz propaganda filmi ile gösterir. Film, zihinlerde henüz taze olan elem bir olayı görsel olarak hatırlatır. Bir savaş gemisi içinde subaylarını açlığa ve kurtlu yemeklere mahkûm eden Çarlık Rusya'sını kötüler.³ Benzer şekilde 1935 yılında bu kez Nazi Almanyası'nda Hitler'e selam sunan yüzlerce kıta asker ve sivilin sokaklardaki nizami görüntülerinin kullanıldığı *İradenin*

³ Mehmet Emin Satır ve Cem Cetin, "Toplumsal Gerçekliğin İdeolojik İnşasında Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Sinemanın Rolü: *Potemkin Zirhlisi* Filmi Örneği" *Kurgu Dergisi*, 27 (2), 2019, 140 vd.

Zaferi adlı film, başta Alman halkı olmak üzere tüm uluslara Almanya'nın gücünü ve yıkılmaz iradesini göstermektedir.⁴ Görsel anlatının yanında edebiyat da politik bir araç olarak iş görmesi beklenen bir disiplin haline gelmiştir. Rusya'da sosyalist devrimi ve rejimden övgüyle bahseden romanlar yazılmaktadır.⁵

Dünya görüşü telkin eden ideolojik güdümlü edebiyat, yalnızca geride bıraktığımız yüzyılın başına özgü bir olgu değildir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeni içinde de sanat/edebiyat, belirli bir ideolojiyi ve yaşantıyı aşlamak üzerine kullanılmaktadır. Amerika ile Sovyet Bloğu olarak ayrılan dünya düzeninde sıcak çatışmadan farklı olarak soğuk savaş stratejileri içinde kültür savaşları önemli bir yer işgal etmektedir. Bu dönemde kültür, dış politikanın bir parçası ve aracı olarak kullanılmaktadır.

İlk romanından son eserine kadar tüm çalışmalarında Ayn Rand, objektivizm adlı felsefesini somutlaştırma, onu geniş bir okur kitlesine tanıtmaya gayesi gütmektedir.⁶ Yazarın ilk romanını yayınlama talebi pek çok kez reddedilse de romancı olarak keşfedilmesi uzun sürmemiştir. Bu dönemde Amerika'da dış politikadan kültür endüstrisine ve yargıya uzanan boyutta anti komünizm dalgası hakimdir. Benzer şekilde Sovyet Rusya'da da kapitalizm karşıtı cephe egemendir. 1950'lilerin Amerika'sında McCarthizm adıyla bilinen anti komünist avını haklı göstermek için Sovyet Bloğu ile sosyalist fikirleri ölümcül günah olarak sunulmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Rand'ın sosyalizm karşıtı dünya görüşü, Amerikan kamuoyunun yaratmaya çalıştığı etkiyle uyumludur. Soğuk Savaş döneminde her iki kampta da yoğun biçimde taraf tutma ve sanatını o tepkiyle şekillendirme söz konusudur.⁷ Rand ilk kez İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru kurmaca eserleriyle dikkat çeker. 1943 yılında

⁴ Ken Kelman, "Propaganda As Vision: The Triumph of the Will", *Logos*, 2(4), 2003, 4-5.

⁵ Yeni bir ulus devletin kurulduğu, Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda Türkiye'de de benzer bir görünüm hakimdir. 1920'lerde roman ve sinemaya politik saiklerle yön verildiğini gösteren çok fazla örnek vardır. Türk sinemasının da başlangıç evresi de olan bu dönemde, Muhsin Ertuğrul'un Halide Edip Adıvar'ın romanından çektiği *Ateşten Gömlek* (1923) adlı film, Kurtuluş Savaşı mücadelesini anlatmakta, yeni kurulan Cumhuriyet'in başlattığı devrimlere hazırlayan bir mahiyet taşımaktadır. Sinemanın yanında edebiyat da yeni rejimin ve ulus devletin varlığını pekiştirerek geniş kitlelere aktaran bir işlev görmektedir. Bu dönemde Türklük, bağımsızlık, vatan, kan, toprak üzerine şiirler ve romanlar yazılmakta ve yazdırılmaktadır. Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin gibi yazarlar, ulus devletin kuruluş felsefesini edebiyat aracılığıyla aktarırken, yeni kurulan devletin siyasi konumunu halka arz etmektedir.

⁶ Stephan Cox, "Ayn Rand: The Theory Versus Creative Life", *The Libertarian Studies*, 8(1), 1986, 21.

⁷ Gencay Şaylan, *Postmodernizm*, İstanbul: İmge Kitabevi, 1999, 100.

Hayatın Kaynağı adlı romanı ilgi görür ve akabinde filmi çekilir. 1957 yılında *Atlas Vazgeçti* ile Rand'ın edebi alandaki şöhreti, sosyalizm karşıtlığıyla birlikte pekişerek büyür. Uzun bir süre Rand'ın kurmaca metinleri, Soğuk Savaş dönemine sinen genel politik hava içinde okunur. Özellikle ileride Amerikan Merkez Bankası Başkanı olacak olan Alan Greenspan'ın Rand'a ve eserlerine olan övgüleriyle başlayan destek ve katılım, yazarın çevresini kalabalıklaştırmış, ününün artmasına vesile olmuştur. Çok satanlar listelerinde yer almalarına rağmen yine de Rand'ın fikrilerine yönelik belirli bir mesafenin olduğu da belirtilmelidir. Amerikan kamuoyunda Sovyet Rusya'dan kaçmak zorunda kalan göçmen bir kadının sosyalizm karşıtlığı tasvip edilse bile dini taassup ile mistisizme yönelik eleştirileriyle bencillik övgüsüne varan ileri düzey bireyciliğinin itibar görmediği söylenebilir.

Modernizm, Objektivizm ve Rand'ın Romanları

Rand'ın kurmaca metinleri yazarın yaşadığı çağın felsefi, siyasi ve toplumsal meseleleri hakkında fikir verir. 1905 doğumlu Rand'ın hayata başladığı yeni yüzyılın ilk çeyreği, İngiliz yazar Charles Dickens'in *İki Şehrin Hikayesi* adlı romanının ilk satırlarında geçen "zamanların en iyisi, zamanların en kötüsü" ifadesini doğrulayan bir zıtlık içindedir. Tablonun aydınlık tarafında radyo, telgraf ve gazete gibi kitle iletişim araçlarıyla kıtaların birbirine bağlanması, kentlerin temiz su ve elektrik gibi hizmetlere kesintisiz ulaşması, yer altı raylı ulaşımın yaygınlık kazanması, otomobilden uçağa motorlu araçların seri üretimi gibi yenilikler yer almaktadır. Daha önce eşi benzeri görülmemiş bir şekilde bilim ve teknoloji yoluyla doğa üzerinde kontrol kurulmakta ve üretim artmaktadır. Üst gelir grubunun yanında orta sınıfın refahı da görece olarak iyileşmekte, gıda imalatında ve tıpta elde edilen gelişmelerle insan ömrü uzatılmaktadır. Rand yirminci yüzyılı da içine alan tablonun aydınlık kısmını Sanayi Devrimi ile başlatır.⁸ Rönesansı, Reformu ve Aydınlanmayı yaşayan insanlığın kazandığı özgüvenle artık dünyayı imar ve inşa edebilecek bir modernizme doğru yol aldığı söylenebilir. Doğa bilimlerinde benzer şekilde beşerî bilimler sahasında da aydınlanmış akla, bilim ve teknolojinin getireceği refaha dair büyük bir iyimserlik söz konusudur.

443

⁸ Rand, *Yeni Entelektüel İçin*, çeviren. Orhan Düz ve Belkıs Disbudak, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2021, 26.

Tablonun karanlık tarafında ise Kıta Avrupa'sının otoriter ve totaliter rejimlere sürüklenişi, iki büyük savaşla birlikte yaşanan ekonomik kriz ve soykırım gerçeği vardır. Rusya'da doğan Rand, karanlık kısımda olup bitenlerin de tanığıdır. Doğduğu yıl olan 1905, Rusya'nın hem içeride hem de dış ilişkilerde çıkmaza sürüklendiği bir tarihtir. 1905 yılında Rusya'da Ekim Devrimi'ne (1917) giden süreci hazırlayan en önemli gelişmelerden biri olan işçi sınıfı yürüyüşü, Çar'ın askerlerinin ateş açmasıyla katliama dönüşür. Çar II. Nikolay'ın daha baskıcı hamlelerle savuşturmaya çalıştığı muhalif toplumsal kesimler – Menşevikler ve Bolşevikler gibi- zaman içinde daha da güçlenerek, 1917 Ekim Devrimi'ne giden sürecin önde gelen aktörleri olurlar. Keza aynı yıl Rusya, Mançurya'ya kadar uzanan bir hammadde ve pazar arayışı nedeniyle yüzünü Doğu'ya döndüğünde, karşısına Japonya çıkar. Tarihe sıfırıncı dünya savaş olarak geçen harpte Rusya, büyük bir yenilgi alır. 1905 ile 1917 arası dönem Rusya için ekonomik ve toplumsal yaşamda çekilen değişim sancılarının Çarlık rejiminin baskıcı iktidarıyla birlikte zora girdiği yıllardır.⁹ Bu mücadele 1917 Ekim Devrimi ile yeni bir makasa girerek, toplumsal, ekonomik ve siyasal arenada yeni bir çatışma evresini başlatır. Rusya'da yetişen pek çok aydın -Rand gibi isimsiz genç entelektüel potansiyel taşıyan kişiler- ülkeden ayrılır. *Yaşamak İstiyorum* adlı romanında Ayn Rand, kendisi gibi idealleri uğruna Sovyet Devrimi yapmış Rusya'dan kaçış sürecini anlatır.

Rand Avrupa'daki insani felaketlerden İtalya, Almanya ve Rusya gibi otoriter ve totaliter rejimleri sorumlu tutmaktadır.¹⁰ Bu rejimlerin yeni bir mistik dalgayla "yüce dava" uğruna insanları köleliğe mahkûm edişlerini öne çıkarır. Oysa Avrupa'yı savaş, kriz ve katliama sürükleyen faşizm, sosyalizm gibi ideolojilerin tıpkı liberalizm gibi modernizmin içinden çıktığı dile getirilmelidir. Temel ilke ve değerleri farklı olsa da bütün bu sistemlerin modernliğin bir sonucu olduğu söylenebilir. Zira modern ideolojiler de bir tür rasyonel ilkeyle hareket ederek, kendi "ideal düzen" arayışının peşinden gitmiştir. Sosyalizm gibi liberalizm de geçmişi açıklama, geleceğe dair bir projeksiyon sunma bakımından kuşatıcı bir evrensellik içindedir. İdeolojiler, ekonomik ve sosyal düzenden dış politikaya kadar pek çok alanda, doğruluk iddiasında önermeler sunmaktadır. Rand da kapitalizme bağlanan felsefesiyle büyük teorilerin, kapsayıcı ideolojiler

⁹ Onur İşçi ve Onur Önkol, *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü: Harp Yahut İhtilal*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, 339.

¹⁰ Rand, "Aşırılık' ya da İftira Atma Sanatı", içinde *Kapitalizm: Bilinmeyen İdeal*, 233 vd.

arasında bir yoldan ilerlemiş gözükmektedir. Bu yönüyle objektivist felsefe, modernizmin içinden savlar üretmektedir.¹¹

Rand, objektivizmle bir kenarından tuttuğu liberal/liberteryen felsefeyle, tüm insanlığı kuşatan bir kapsayıcılık içinde konuşmaktadır. Rand'ın düşüncesine göre insandan insana, toplumdaki topluma ve geçmişten günümüze değişmeyen gerçeklik söz konusu olduğu için varlık, bilgi ve ahlak felsefesinin önermeleri evrensellik içermektedir. Modernizm içinden çıkan ve onun yörüngesinde vücut bulan ideolojiler için evrensellik, vazgeçilmez bir unsurdur. İnsan ile ilgili gerçek, bütün insanları kapsayabilecek bir çerçevede düşünüldüğü için evrensel kabul edilmektedir.¹² Akıl ve bilime olan vurgusu Rand'ı Aydınlanma düşüncesine bağlayan en kuvvetli bağlardan biridir. Aydınlanma hareketi için akıl ve bilimle kavranabilecek gerçeklik, bütün insanlığı bağlar. Rand'ın felsefesinin katmaları arasında gezildiğinde, dünyayı kavrayış biçiminin Aydınlanmacı rasyonalizmin temel unsurlarıyla paralellik içinde olduğu görülebilir. Sözelimi Rand'ın felsefesinde dünya, kişilerden bağımsız objektif hakikatlerden oluşur. Rand Aristoteles'in A, A'dır önermesiyle açıkladığı bu durumda kişinin/araştırmacının yorumundan, istek, beklenti ve umudundan bağımsız bir gerçeklik dizgesinin olduğunu ifade eder.¹³ Objektivizmin epistemolojik köklerinde ise Aydınlanmanın biricik unsuru olan akıl, karşımıza çıkar. Rand'a göre epistemolojinin aracı akıl, eylemi ise düşünmedir.¹⁴ Dış dünyadaki hakikatleri düşünerek kavrayabiliriz. Böylece rasyonalitenin evrenselliğe uzanan yolu teyit edilmiş olur. Diğer bir ifadeyle, akla dayalı bir kozmoloji varsa, tüm insanlık için söz konusu olan bir evrensellik iddiasından söz edilebilir.¹⁵ Tıpkı Aydınlanma düşüncesinde olduğu gibi Rand'daki akıl da aynı zamanda dini otoritelerin buyruklarından, mitik ve mistik olandan kurtulmaya, onları devre dışı bırakmaya yardımcı olur.¹⁶ Akıl, kendi dışındaki dünyanın bilgisini gizemli olmaktan çıkarırken, yüzyıllar boyunca egemen olan dini ve mistik anlatıları silen bir süpürge görevi görecektir. Objektivizmin diğer bir katmanında ise iyi yaşamın nasıl olacağı sorusuna yanıt arayan etik yer alır.

¹¹ David Ashford, "A New Concept of Egoism: The Late Modernism of Ayn Rand", *Modernism/Modernity*, 21(4), 2014, 978.

¹² Şaylan, *Post Modernizm*, 134.

¹³ Rand, "İnsan Yapımı Olana Karşı Metafizik Olan", içinde *İhtiyacımız Olan Felsefe*, çeviren. Nejdet Kandemir, İstanbul: Plato Yayınları, 2005, 46-47.

¹⁴ Rand, "Objektivist Etik" içinde *Bencilliğin Erdemi*, çeviren. Nejdet Kandemir, İstanbul: Plato Yayınları, 2006, 23.

¹⁵ Şaylan, *Postmodernizm*, 147.

¹⁶ Rand, "Objektivist Etik", 33 vd.

Şüphesiz burada da iyi yaşam, akılla mümkündür. Objektivist öğretiyeye göre etiğin kaynağı duygular olmaz. Etik, akli referans aldığı için rasyonalist bir çizginin devam ettiği söylenebilir. Objektivist felsefesinin son katmanında ise toplumsal düzen, ekonomi ve siyaset yer alır. Rand, etik yaşama en uygun toplumsal form olarak kapitalizmi görmekte ve bu yönüyle liberal/liberteryen ekole bağlanmaktadır.¹⁷ Rand'ın öğretisine bir bütün olarak bakıldığında aklın rehberliğinde kavranabilen, bir bütün olarak insanlığı kapsayan ve kuşatan bir iyi yaşam reçetesi sunduğu fark edilebilir. Akla dayalı bir kozmoloji, evrensel ahlak ve onun üzerine inşa edilen hukuk ve piyasa toplumuyla birlikte kapitalizme varmaktadır. Şaylan'ın modernite tarifi içinde belirttiği akılcılık, bilimcilik, teknosentrizm ve evrensellik öğeleri Rand'ın felsefesinde olduğu kadar kurmacalarında da yer işgal eden temalardır.¹⁸ *Atlas Vazgeçti*'de Rand, inşa ettiği kurmaca dünya içinde -Amerika için- mantık çağının sona ermesine hayıflanır. Romanda 10-289 No'lu yönerge ile üretim ve piyasa süreçlerini kontrol altına alan bir düzenleme için toplanan bürokrat, sendikacı ve iş adamları temsilcilerinden oluşan bir kurul üyelerinden biri "bir zamanlar mantık çağı diye bir şey vardı ama şimdi onun ötesine geçtik. Şimdi sevgi çağı." ifadesini kullanır.¹⁹ Rand aklın, bilimin ve hür teşebbüsün geçer akçe olduğu, üretkenliğin arttığı dönemi mantık çağı olarak adlandırır. Sanayi devrimi ile başlayan mantık çağı, yağmaya son vererek üretimi, kıtlığı önleyerek refahı, salgın hastalıkların önüne geçerek tıbbın gelişmesini sağlamıştır.²⁰ *Atlas Vazgeçti*'de halk yararı, toplum menfaati gibi bahanelerle mantık çağına son verilmesi tehlikesini gündeme getirir. Kurmacadan felsefeye ve teoriden pratiğe doğru genişletildiğinde Rand'ın Amerika adına duyduğu bir endişeyi dillendirdiği fark edilmektedir.

1936 yılında basılan *Yaşamak İstiyorum* adlı ilk romanından itibaren tüm kurmaca metinlerinde, Avrupa'da ateşi harlanmış bir otoriterlikle kolektivist ideolojilerin başlattığı yıkımı anlatır. İki kutuplu dünya düzeni ayrımına uygun bir biçimde iki zihniyet karşı karşıyadır: İnsanların esaret altında oldukları köleci toplum ile hür toplum. Rand'ın gözünden Avrupa (Mussolini İtalya'sı, Hitler Almanya'sı, Franco İspanya'sı ve Stalin Rusya'sı) ilk gruba teslim olurken, Amerika ikinci kategoride yer almaktadır. Fakat esaret tehdidi Amerika için de yok değildir. 1957'de basılan *Atlas Vazgeçti*, İkinci Dünya Savaşı ile otoriter ve totaliter rejimlerin hafızalarda canlı olduğu bir dönemde yazılmıştır. Öte yandan

¹⁷ Rand, "Kapitalizm Nedir", içinde *Kapitalizm Bilinmeyen İdeal*, 17.

¹⁸ Şaylan, *Postmodernizm*, 143.

¹⁹ Rand, *Atlas Vazgeçti Cilt II*, 281.

²⁰ Rand, "Objektivist Etik", 46-47.

Amerika ile SSCB'nin derin bir yarıkla ayrıldığı iki kutuplu dünya düzenine geçilmiştir. *Atlas Vazgeçti*'de sözü geçen sevgi çağı aslında aklın yerine duyguların, bireyselliğin yerini dini, etnik kimliklerin yerini aldığı kolektif bir varlık uğruna yaşamının yüceltildiği faşizm ve sosyalizm gibi ideolojilerin zamanı ifade eder. Avrupa'daki faşist otoriter devletler, bunun başını çekmektedir. *Yaşamak İstiyorum* ile distopya türündeki *Ego* adlı eserinde, özgürlük yerine kölelik, refah ve bolluk yerine yoksulluk ve kıtlığın olduğu toplumlar tasvir edilmiştir. *Atlas Vazgeçti'deki*'ne benzer şekilde *Ego*'da Sanayi Devrimi ile başlayan ve insanların refahını akıl, bilim ve serbestiyle kuran düzeni "Ağza Alınmaz Devirler"²¹ olarak anılır. Yüzyıllardır din adına sömüren altruist ahlak bu kez toplum adına bireylerin kendilerinden feragat etmelerini ve siyasal iktidara boyun eğmelerini beklemektedir. Oysa Rand romanlarında -gerekirse- *Atlas Vazgeçti'deki* John Galt ve arkadaşlarının yaptığı gibi iş adamlarını üretimden çekilmeye yani greve çağırarak, altruist ahlaka karşı bayrak açmayı gündeme getirir.

447

Rand'ın Romanlarındaki Modern Temalar

Akıl- Doğa İlişkisi

Rand bireyci ve serbest piyasa yanlısı felsefesiyle Aydınlanma felsefesine, akıl ve bilimle yükselen modernizmin teknolojik ilerleyişine inanç duymaktadır. Amerikan toplumunun bireysellik, rasyonalite ve üretkenlik zincirinden kopmaması gerektiği fikrini savunmaktadır. Okyanusun karşı kıyısındaki Avrupalı entelektüel ve yazarlar için ise aklın mühendisliğiyle makine uygarlığı - yirminci yüzyılın ilk yarısındaki insani felaketlerin de gösterdiği üzere- yeniden ele alınması gereken olgulardır. İki dünya savaşı, ekonomik buhran, otoriter ve totaliter rejimler eliyle gerçekleşen insanlık kıyımı, Avrupalı kimi düşünürlerde Aydınlanma felsefesi ile modernizm hakkında endişe uyandırmaktadır. Avrupa'daki ekonomik ve toplumsal çöküş, Aydınlanmanın kökenindeki rasyonalite, bilimsel ilerleme ile demokrasi üzerine felsefi bir soruşturmayı başlatmıştır. *Aydınlanmanın Diyalektiği* başlıklı eserlerinde Horkheimer ile Adorno yaşadıkları yüzyılı şöyle tarif ederler: "İlerlemeci bir düşünme olarak Aydınlanmanın öteden beri hedefi, insanları korkudan arındırmak ve efendi

²¹ Rand, *Ego*, çeviren. Şerif Yıldız, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2021, 13, 88.

konumuna getirmektir. Ne var ki tamamen aydınlanmış şu yeryüzü muzaffer felaket alametleriyle parlıyor.”²²

Horkheimer ile Adorno'nun Aydınlanma projesinde itiraz ettiği hususlar arasında -aydınlanmış- aklın doğa üzerindeki egemenliği gelir. Akıl ilk kez ürettiği bilgiyle doğa üzerinde bu çapta bir dönüşümü gerçekleştirmekte, onu şeyleştirerek üzerinde hakimiyet kurmaktadır. Horkheimer'a göre doğa üzerinde tahakküm kurarak insanlığın özgürleşeceği düşüncesi bir paradokstur. Doğa üzerinde baskı kurmak kaçınılmaz olarak insana da egemen olmayı beraberinde getirir.²³ Öte yandan Horkheimer ile Adorno'nun başını çektiği Frankfurt Okulu, insanlığı iyiye götürme vaadine sahip bir öneride aklın evrenselliğine ilişkin bir savununun tehlikelerine dikkat çekerler. Akıl aracılığıyla inşa edilen ve herkesi kapsayan bir “iyi” projesi, ona dahil olmayanlar ya da onu istemeyenler için baskı unsuru haline gelmektedir. Marcuse de insanlığın kendini doğadan ayrı bir varlık gibi görmesini, bilimsel yöntemlerle onu hakimiyeti altına almasını yirminci yüzyılda yaşanan felaketlerle ilişkilendirir.²⁴ Doğadaki nitel farklılıkları göz ardı etmek, onu kantitatif bir nesne haline getirmek, endüstri toplumunun temel bir problemi.²⁵ Eleştirel Okula göre, doğadan sonra sıra insana gelmiştir. İnsanı özgürleştirmek gibi yüce bir amaca sahip Aydınlanma rasyonalizmi önce doğa, ardından nesneleştirdikleri insan üzerinde tahakküm kurarak karşısına dönmüştür. Geride bıraktığımız çağın otoriter ve totaliter iktidarları da benzer araçları kullanarak insan üzerinde tahakküm kurma yoluna gitmiştir.²⁶ Bu fikre göre doğa üzerinde kontrolle insan üzerinde kurulan hakimiyet birbirinin ardıdır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Horkheimer'ın haklı eleştirisini somutlaştıran pek çok vaka gerçekleşmiştir. Mussolini'nin, Hitler'in ve Stalin'in teknoloji (özellikle de askeri sahadaki) ve bilim yardımıyla kendi iyi projelerini sunarken, doğa ve kent yaşamı üzerindeki tahribatlarla insan hayatına ve özgürlüklerine kast eden kararları büyük felaketlere yol açmıştır. Varoluşçu yazar Jean Paul Sartre da insanlığın kurduğu medeniyetin yıkıcı ve tahripkâr yönüne

²² Max Horkheimer ve Theodor Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği- Felsefi Fragmanlar*, çeviren. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014, 19.

²³ Horkheimer'da aktaran Şaylan, *Postmodernizm*, 161.

²⁴ Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, çeviren. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1990, 120 vd.

²⁵ Horkheimer ve Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği- Felsefi Fragmanlar*, 14 vd.

²⁶ Çetin Veysal, “Theodor Ludwig Wiessengrund Adorno”, içinde *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler*, Ed. Çetin Veysal, İstanbul: Etik Yayınları, 2009, 326.

dikkat çekenler arasındadır.²⁷ İki dünya savaşı, ekonomik buhran ve Holokost ardından çıkan Varoluşçuluk, insanlığın katettiğini düşündüğü mesafeyi sorgulayarak, insanı kendisi ve özgürlük kavrayışı hakkında yeniden düşünmeye sevk eder. Eleştirel Okul ile Varoluşçu felsefe ekseninden bakıldığında, kolektif şiddet ve buhranı üreten medeniyetin araçları olan akılcılık, bilimcilik ve teknosentirizm üzerine yeniden düşünülmalıdır. İki Dünya Savaşı sonrasında - modernizmin kurduğu sisteme karşı temkinli bulunduğu bir dönemde- Rand ise okurlarına tam da bu dünyaya uygun bir yaşama özgü bir felsefe sunmaktadır.²⁸ Rand, bilim ve teknolojiden kaynaklanan gücün Avrupa'da yanlış ellerde olduğuna inanır. O'na göre savaş çıkaran, ekonomik buhrana, sefalete ve insanlık kırımına neden olanlar, kolektivist ideolojilerin bayraktarlığını yapan otoriter iktidarlardır. Sorunu siyaset katında tutan Rand, meseleyi yaşadığı çağın üretim, tüketim ilişkileriyle yani ekonomik ve toplumsal veçheleriyle bir arada değerlendirmemektedir. Rand Avrupa'da yaşananları aklın hükümranlığında kurulan modern toplumla değil, onun yanlış ideolojiler ve idealler peşinde oluşuyla açıklamaktadır. Rand'a göre göç ettiği Amerika'da böylesine büyük çapta büyük bir tahakküm ve zulüm yoktur. Yine de mantık çağının sona ermesi şeklinde adlandırdığı felaketi, Amerika için de yakın tehlike olarak anmaktadır. Bu çerçevede Rand'ın geride bıraktığımız yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da yaşananları yüzeydeki görünümüyle değerlendirdiği ve derindeki nedene inmekten kaçındığı ileri sürülebilir.

449

Rand'ın objektivizm felsefesiyle entelektüel bir katkıda bulunduğu büyük resimde modernizm vardır. Habermas'ın modernite projesi olarak adlandırdığı şey Aydınlanmadan beri süregelen nesnel bilim, evrensel ahlak ile hukuku geliştirme konusunda gösterilen kararlı bir birikimdir.²⁹ Amaç insanlığın özgürleşmesi ve hayatını refah içinde yaşaması şeklinde kabaca ifade edilebilir. Bu bağlamda Rand, insanlığın tümünü kuşatacak reçetede ahlakın evrensel kaidelerine göndermede bulunur. Etik bir yaşantı ancak kişinin kendi özgür iradesi ve bedeniyle ürettiğinde başlayabilir. Üretim ile yağma karşıtlığı Rand'ın hem makalelerinde hem de kurmacalarında dile getirdiği bir dikotomidir. Yalnızca bireyler üretebildiğinde ve toplumun büyük bir kesimi üretici tarafta yer

²⁷ Bryan Maggie, *Felsefenin Öyküsü*, çeviren. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Yayınevi, 2010, 216.

²⁸ Ashford, "A New Concept of Egoism: The Late Modernism of Ayn Rand", 978.

²⁹ Jülyen Habermas, "Modernity Incomplete Project" *The Anti-Aesthetic Essays on Post-Modern Culture*, Ed. Hal Foster, Seattle: Bay Press, 1983, 9.

aldığında refah artacaktır. Rand'a göre -daha da önemlisi- ancak bu koşullarda etik yaşam mümkün hale gelecektir.

Rand'ın çağında üretim olgusunun çapı değişmişti. Kast edilen tarımsal üretim ve ticarettten öte bir noktadır. Üretim, değerli madenlerin enerji sahasında kullanımını, binlerce kişinin fabrikaların üretim süreçlerine dahil olmasını, malların deniz taşımacılığının yanı sıra kara ve demir yolunun hatlarının döşenerek kıtalar arası mesafe kat edilmesini gerektirmedi. Endüstri toplumuna özgü bu unsurlar, Rand'ın romanlarına büyük çapta üretim ve taşımacılık sektörü olarak girmektedir. Sözelimi *Atlas Vazgeçti*'nin ana karakterleri, Amerika'yı bir uçtan diğer uca bağlayan demiryolu şirketi sahibi ailenin iki üyesi olan Jimmy ve Dangy Taggart kardeşlerdir; romandaki diğer önemli karakterden biri, özel bir alışım yaparak tren raylarının maliyetlerini düşürürken daha dayanıklı hale getiren bir girişimci sanayici olan Hank Rearden adlı iş adamıdır; bir diğeri bakır madeni işleten bir ailenin dahi çocuğu olan Francisco D'Anconia'dır; en önemli karakterlerden biri de statik elektrikle çalışan motor icat eden John Galt'tır. *Hayatın Kaynağı* adlı romanında ise bu kez başrolde bir mimar vardır. Doğrudan üretim girdisi değeri taşımasa da bir şehri -modern bir teknikle- imar etme iştahında bir karakterdir. *Yaşamak İstiyorum* adlı romanda ise mühendis olmak isteyen Kira, Amerika'daki gibi cam gökdelenler yapma hayali kurar.

450

Akıl, bilgi, bilim ve üretim temaları Rand'ın kurmacalarının vazgeçilmez öğeleridir. Kolektivist bir distopyada geçen *Ego/Ben*'de, yukarıda ifade edilenlerin hiçbirinin yerinin olmadığı bir kurmacada, bu kez sokakları süpürmekle vazifelendirilen kişi, geceleri gizli gizli yer altına inerek gizli gizli çalışmalarını sürdürür ve basit bir mekanikle de olsa elektriği yeniden icat eder. Kolektivist sosyalist düzen kadar bilim karşıtı bir distopya olan *Ego/Ben*, bilim ve özgürlük ilişkisi bağlamında çağının diğer büyük distopya örnekleriyle mukayese edilebilir. Ayn Rand gibi Rusya'daki sosyalist rejimden İngiltere'ye göç etmek zorunda kalan Yevgeni Zamyetin'in *Biz* adlı eseri 1924, Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* başlıklı distopyası 1932 yılında basılan diğer distopyalardır. Yirminci yüzyılın bu iki büyük distopyasından sonra Ayn Rand'ın *Ego/Ben* adlı eseri ise 1938 tarihlidir. Bu üç distopya bir tür kolektivist düzen tasavvuru içindeyken Zamyetin ile Huxley'in kurmacalarında bilim, muktedir olana yani siyasal iktidara hizmet eder şekilde tasarlanmıştır. *Biz*'de son derece hiyerarşik bir toplum içinde en tepede Velinimet adlı bir yönetici için seçim yapılsa bile değişmeyen fakat sadece onanan bir iktidar söz konusudur.³⁰ Zamyetin ile

³⁰ Yevgeni Zamyetin, *Biz*, çeviren. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İthaki Yayınları.

Rand'ın distopyalarındaki benzerliklerden biri, bütünüyle dizayn edilmiş totaliter bir toplum içinde filizlenen benlik arayışının canlanarak mevcut düzeni tehdit ettikleri kısımlarda ortaya çıkar. Zamyetin'in *Biz* adlı distopyasındaki D-503 ile Rand'ın *Ego/Ben*'deki Eşitlik 7-2521, mevcut düzeni reddeden, onu yıkma içgüdüsüyle hareket eden ego/benlik sahibi karakterlerdir. Bunun yanı sıra günlük hayat da dahil olmak üzere yaşamın tüm yönleriyle dizayn edilmesi, dünya çapında bir devletin varlığı, isimlerin yerini sayıların alması gibi ortaklıklarla bu iki distopya birbirine bağlanır.³¹ Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sında ise bu kez teknolojinin nimetleriyle maddi yaşantının konforla donatıldığı bir ortamda, biyolojik gerekliliklerin bile önüne geçildiği, bebeklerin anne karnında değil kimyasal sıvı içerikli tüplerin içinde geliştiği bir düzen kurulmuştur.³² En tepede bilimin gözetiminde bir toplum dizayn edilmiş, teknolojiyle desteklenmiş bir hayat yaşanmaktadır. Bilimle desteklenmemekle birlikte Rand'ın distopyasında da her şeyin tepeden planlandığı ve düzenlendiği kolektif bir yaşantı vardır. Zamyetin, Huxley ve Rand'ı aynı tema etrafında buluşturan şeyin, modern toplum denilen konvansiyonel yaşantı kapsamında yani kurumlar ve bürokratik örgütlenme içinde bireyi kaybetme endişesi olduğu söylenebilir.

451

Zamyetin ile Huxley'in kurmacalarından farklı olarak Rand'ın distopyasında kollektif yaşantının sorumlusu bilimsel gelişme değildir. Hatta *Ego/Ben*'de ortaya konan toplum, makine çağını terk etmiş, bilimsel gelişmeyi durdurmuş, insanlığın daha geri çağlarını andıran bir yaşantıya dönmüştür. İçlerinden biri- Eşitlik 7-2521- elektriğin basit bir mekanizmasını kurarak aydınlanmayı sağladığında ise iyi karşılanmaz. *Ego/Ben*'deki Dünya Bilim Kurulu, mumun en iyi aydınlatma aracı olduğunu dikte eder.

Yirminci yüzyılın makine çağı, Rand tarafından ikinci bir Rönesans gibi bu kez çok daha geniş bir coğrafyada ve daha çok kişinin yaşamını olumlu etkileyecek bir gelişme olarak yorumlamaktadır. Aklın rehberliğindeki bilim, çalışma ve üretimle daha yüksek bir medeniyete erişilecek ve kıtlık, sefalet, salgın hastalıklar ile doğal afetlerin yol açtığı kayıplar geri kalacaktır. Rand makalelerinde de kurmaca metinlerinde de insanlığın doğa üzerinde hakimiyet kurma çabasını sonuna kadar destekler bir pozisyondadır. Evrensel ahlak,

³¹ Ashford, "A New Concept of Egoism: The Late Modernism of Ayn Rand", 988.

³² Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, çeviren. Ümit Tosun, İthaki Bilim Kurgu Klasikleri, 2022.

ekonomi ve hukukun yanında Rand'ı moderniteye bağlayan unsurlardan birinin de doğaya hâkim olmak ve üretim adına onu kullanmak olduğu ileri sürülebilir. Bu kapsamda Rand'ın kurmacalarındaki akıl- doğa kavrayışı yorumlanabilir.

Rand'ın romanlarında doğa üzerinde kurulan hakimiyet, aklın ve bilimsel bilginin gücünü gösterir şekilde insanlığın ilerleyişinin ve refahının bir alameti sayılmaktadır. Maddi olarak ilerleme, doğaya söz geçirmek ve onu üretim aracına dönüştürmekle mümkündür. Daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir gelişme gösteren bilim ve teknolojinin tabiat üzerinde yaratıcı bir yıkımına onay verilmesi gerekmektedir. Modernizmin akıl ve bilim yoluyla doğaya egemen olma fikri insanın doğaya karşı özgürleşeceği teziyle temellendirilmektedir.³³ Bu manada Rand'ın geçmişi kenara koyan, geçmişi yıkma ve yok etme hususunda tereddüt göstermeyen bir ilerlemeci düşünür olduğu ileri sürülebilir. Zira hem geleneksel ahlakı ve onun altruist kodlarını hem de maddi olarak eskinin yıkısını felsefi olarak destekleyen fikirlere sahiptir. *Hayatın Kaynağı*'nda henüz 22 yaşındaki mimar Howard Roak şöyle der: "Bana hiçbir şey miras kalmış değil. Hiçbir geleneğin uç noktasında duruyor değilim. Belki bir geleneğin başlangıç noktasında duruyor olabilirim."³⁴ Geçmişi reddeden -mimari alanında- söylem, modernizmin tipik bir tezahürüdür. Rand karakterine geçmişi reddetmenin yanında geçmişi yıkma potansiyeli sunar. Özgür bir toplum içinde olduğu hissini veren *Hayatın Kaynağı* ile *Atlas Vazgeçti*'de Rand kimi koşullarda kahramanlarına yaptıkları şeyi yıktırır, yok ettirir. *Hayatın Kaynağı*'nda Howard Roak, kendi çizdiği ve tasarladığı binalarda değişiklik yapıldığı için onları havaya uçurur. *Atlas Vazgeçti*'de Francisco D'Anconia başta olmak üzere iş adamlarının işletmelerine getirilen baskıcı düzenlemelerden³⁵- tröst yasaları, patent hakkının iptali gibi- sonra sahip oldukları fabrikaları işlemez duruma getirerek John Galt vadisine geçerler. Yazar olarak Rand, bu koşullarda üretimin mümkün olmadığını vurgulamak üzere iş adamlarını greve göndererek bunun sonuçlarını göstermek ister. Sahip olduğu bakır madenini patlatan Francisco D'Anconia kendisini şöyle savunur:

"Onu kendim yok etmek zorundayım... D'Anconia Bakır'ı bilerek mahvediyorum. Planlayarak kendi elimle... Onun her zerresini, servetimin her

³³ Şaylan, *Postmodernizm*, 161.

³⁴ Rand, *Hayatın Kaynağı*, 12.

³⁵ 10-289 adlı Yönerge yürürlüğe girerken, pek çok sanayici kendi üretim tesislerini bombalayarak üretimden çekilirler ve Galt Vadisi'ne göç ederler.

kuruşunu, yağmacılara verilecek her gram bakırı yok edeceğim... O zaman bakalım o olmadan ve ben olmadan varlıklarını sürdürsünler de görelim..."³⁶

Öte yandan aynı eserde üç parlak öğrenciden biri sayılan Ragnar Danneskjöld, bir terörist gibi hareket ederek, sahibinden şantajla devralınan özel demiryolu almasını devlet eliyle başka tesislerde üretilmeye başlandığında, o üretim tesislerini patlatır. Rand, kurmaca eserlerinde yıkıcılığı ve yok etmeyi bir şekilde yağmacı düzeni durdurmak ya da onlara ders verme amaçlı kullanır. Rand romanlarında yer verdiği yok etme eylemini politik yazılarında da devam ettirir. Yukarıda Rand'ın kapitalist hür toplumlar ile kolektivist köleci toplumlar ayrımı yaptığı belirtilmişti. Rand'a göre esaret altındaki toplumlar, ülkenin kaynaklarını yağmalayan, ticari ve sanayi olarak elde edemediğini savaş açarak almaya çalışan rejimlere teslim olmuşlardır. Dolayısıyla, hür dünya tarafından bu halkları esir alan tiranlara karşı başlatılacak bir müdahale meşru sayılabilir. *Savaşın Kökleri (Kapitalizm: Bilinmeyen İdeal)* adlı yazısında, Amerika gibi özgür bir ülkenin ordusunun sorumluluğundan söz etmekte fakat güç kullanma hakkının zorbalık ve fetih aracı olarak değil yalnızca özgür ülkenin kendisini yani insan haklarını savunmasının bir aracı olarak kullanılabilceğini dile getirmektedir.³⁷ Rand'ın bu ifadeleri savaşlar kadar büyük felakete neden olan modern tiranlıklar altında sefalet ve kölelik içinde yaşayan halklara karşı bir destek çağrısı olarak yorumlanabilir. Erdoğan, Rand'ın bu görüşlerini insanıyetçi emperyalizm olarak tarif etmektedir.³⁸ Rand halkların özgürlüklerine kavuşmaları amacıyla savaşa ve yıkıma onay vermektedir.³⁹

453

Makine ve Üretim İlişkisi

Ayn Rand felsefesinin örüntülerini içeren romanlarında, serbest piyasa düzeni kadar makine uygarlığıyla teknolojinin kolaylaştırdığı üretkenliğe de olumlu bir anlam yükler. Makineler, kas gücüne kıyasla büyük bir maddi ilerlemenin öncüsü olmuştur. Makineler emeğin verimliliğini artırdığı, girişimci

³⁶ Rand, *Atlas Vazgeçti Cilt II*, 386.

³⁷ Rand, Ayn, "Savaşın Kökleri", 24.

³⁸ Mustafa Erdoğan, "Savaş ve Barışa Dair", *Liberal Düşünce Dergisi*, 29, 2003, 7.

³⁹ Rand'ın insanıyetçi emperyalizmi liberteryen felsefe içinde de itirazlarla karşılanmaktadır. Özellikle anarko kapitalizm taraftarı çağdaş liberteryenler, dış politikada her türlü askeri müdahalenin savaşın kapsamını büyüteceği tezi üzerinden Randçı devletlerarası ilişkilere karşı savlar öne sürmektedir. Bknz. Seval Yaman & Belgin Tarhan, *Liberteryenizmin Felsefi Temelleri*, Liberus Yayınları. 2021.

iş adamı ise üretim faktörlerini bir araya getirdiği için önem arz etmektedir. Rand bireyci felsefe, rasyonalite, bilimsel bilginin gücü üretim ve icatlarla iyileşen toplumsal ve ekonomik sistemi, makine ve sanayi aracılığıyla inşa eder. *Yeni Entelektüel* adlı eserinde, bilim adamları ile entelektüelleri bilginin üreticisi ve tedarikçisi, iş adamları ile girişimcileri ise zenginliğin üreticisi olarak görmektedir. Refahın yolunu açan bu iş bölümü içinde Rand öncü rolün entelektüellerde olduğuna dair izlenim çizer. Fakat aslında bir keşif ya da düşünce üretime aktarılmazsa o buluş yarım kalacağı için Rand'ın düşüncesinde esas olan üretimdir.

Rand'ın romanlarında mucit iş adamları, Prometheus'un ateşi getirmesi, Atlas'ın dünyanın yükünü taşıması gibi zor görevlere girerler.⁴⁰ *Atlas Vazgeçti*'de ise Hank Rearden ve diğer pek çok üretken iş adamının yanında John Galt'ın öne çıkmasının nedeni statik elektriklerle çalışan bir motor yapmasıdır. Nasıl *Hayatın Kaynağı*'nda eski dönemlerdeki süslemelerle dolu geleneksel mimari yerine demir ve çeliğin kullanıldığı modern mimari öne çıkıyorsa, *Atlas Vazgeçti*'de de makine çağına olumlu bir değer atfedilir. Rand'ın kurmacalarında benimsediği karakterler mühendisler, mimarlar, mucit iş adamlarıdır. Her biri kişisel kapasiteleri doğrultusunda üretmek için durdurulmaz bir çaba içindedir. Yine aynı metinde John Galt radyodan yaptığı uzun konuşmasında dinleyicilere seslenirken şu ifadeleri kullanır: "Vücudunuz bir makinedir, aklınız onun sürücüsüdür. Onu aklınızın sizi götürebileceği yere kadar sürmelisiniz, yolunuzun amacı da başarı olmalıdır."⁴¹ Kimi yerlerde ise makine ile zekâ arasında bir benzerlik kurar. John Galt, makinenin yaşayan bir zekanın donmuş formu olduğunu söylemektedir. Keza Dagny Taggart uçak kazasıyla Galt Vadisi'ne düştüğünde oraya daha önce gelen Dr. Hendricks, taşınabilir röntgen makinesi ile teşhis ve tedavisini yaparken, Dagny vücudunu usta bir teknisyenin muayenesinden çıkmış bir makine gibi hisseder.⁴² Dagny, kullanım dışı kalmış, paslı makineleri görmek zorunda kaldığında bir insanın ölümüne benzer bir üzüntü duyar. Dagny, New Jersey'de bir fabrikada yürürken terk edilmiş, paslanmış devasa bir makine gördüğünde yüzünü çevirir: "Bu tür görüntüler onu

⁴⁰ Ego'da Eşitlik 7- 2521 adlı kişi, kolektivist düzenden kaçarak özgürlüğe yelken açar, bir nevi Prometheus gibi ateşi insanlığa getirme girişiminin cezasına maruz kalarak topluluktan atılır. *Hayatın Kaynağı*'nda Howard Roark, Roma mitolojisindeki Volcanus ya da Vulcan gibi ateşin ve demirin ustasıdır. Benzer şekilde *Atlas Vazgeçti*'deki John Galt ve arkadaşları, icat ve üretimleriyle aslında toplumu refaha kavuşturan, geçimin yükünü çeken mitolojik figür Atlas gibidir.

⁴¹ Rand, *Atlas Vazgeçti Cilt III*, 464.

⁴² Rand, *Atlas Vazgeçti Cilt III*, 15-16.

her zaman kör eder, içinden delice bir öfkenin patlamasına yol açardı.”⁴³ Daha sonra karakterin bu öfkesinin nedenini bilemese de onun bir haksızlığa karşı olduğunu ve yalnızca eski makineye değil onun temsil ettiği değerlere olduğunu dile getirir. John Galt’ın konuşması içinde en dikkat çeken kısımlardan biri makine gücüyle kol gücünü kıyasladığı yerdir. Rand burada Marksist emek teorisinin temel önermelerinden birini çürütmeye çalışır. Galt radyodaki konuşmasında şöyle der:

“Makine, yaşayan zekânın donmuş formudur. Zamanınızın verimini yükselterek hayatınızın potansiyelini genişletme gücüne sahiptir. Eğer Orta Çağ’ın mistikleri döneminde, demirci dükkânında çalışıyor olsaydınız, tüm geliriniz, günlerce çalışıp sonunda ortaya çıkardığınız bir demir çubuğun değeri kadar olurdu. Hank Rearden’ın fabrikasında çalıştığınızda günde kaç ton ray üretiyorsunuz? Aldığınız maaş çekinin sırf sizin fiziksel emeğinize karşılık olduğunu, o rayları kaslarınızın gücüyle ürettiğinizi iddia etmeye cesaret edecek misiniz? Sizin kaslarınızın değeri ancak Orta Çağ’daki o demircinin yaşam standardı kadardır...geri kalanı Hank Rearden’dan size armağandır.”⁴⁴

455

Akla, bilime ve üretime çevrilen bilimsel bilgiyi öne çıkaran Rand, bu döneme makine çağı demektir. Makine çağı ifadesi Rand’ın terminolojisinde mantığın hakimiyetini tamamlamaktadır. Makine tasarlayan ve yapan elin yani *Homo faber*⁴⁵, üretim kapasitesi yüceltilir. Şüphesiz makine ile meşgul olan *Homo faber* niteliği de önemlidir. *Atlas Vazgeçti*’de yalnızca devletin/bürokrasinin elinde oyuncak olmuş Dr. Robert Stadler’in Proje X olarak adlandırdığı Xylophone adlı bir ölüm makinası icat edışı büyük bir karamsarlıkla aktarılır. Dr. Stadler’in küçük bir hareketle patlama yaratacak olan makinasının yanlış ellerde olduğu sahnelerde, binanın 100 mil yarıçapında bir patlamaya neden olur.⁴⁶

Rand’ın makine uygarlığına yönelik fikirlerinin bir ayağında Aydınlanmacı akıl varsa diğer ayağında da bilimsel gelişme ve teknoloji tutkusu

⁴³ Rand, *Atlas Vazgeçti Cilt I*, 86 vd.

⁴⁴ Rand, *Atlas Vazgeçti Cilt III*, 535.

⁴⁵ Max Scheler tarafından ilk kez kullanılan, Henry Bergson ve Hannah Arendt gibi düşünürlerin toplum kuramında başvurdukları bir kavram olarak Homo Faber, madde üzerinde hakimiyet kurabilen, alet yapabilen ve bu niteliğiyle çevresini yönetilebilen “yaratıcı insan” a karşılık gelmektedir. Bknz. Henry Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, çeviren. Ş. Tunç, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1986. Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çeviren Sina Şener, İletişim Yayınları, 2016.

⁴⁶ Rand, *Atlas Vazgeçti Cilt III*, 626 vd.

olarak da ifade edilen Fütürizm bulunmaktadır. Rand'ın tanıklık ettiği çağın mekaniğinden ve teknolojisinden etkilendiği söylenebilir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Avrupa ve Amerika'da teknolojiyle elde edilen hız ve üretkenlik, modern felsefe ve edebiyatta fütürizm akımının doğuşuna etki etmiştir. Fütürizm, ilk olarak İtalya'da 1909 yılında F.T. Marinetti'nin yazdığı *Fütürizm Manifesto'su* ile kamuoyunun ilgisini çekmiştir. Fütürizm, makine çağını kutsamaktadır. Yirminci yüzyılın başında devletler, daha önce görülememiş bir yetkinlikle teknolojiye dayanarak üretim güç ve kapasitelerini artırmaya başlamışlardır. Küresel piyasalar üzerinde hakimiyet kurma mücadelesinin bir parçası olarak hareket eden devletler, farklı ekonomik modellere sahip olmakla birlikte teknolojiye sarılma hususunda ortaklık içindedir.

Faşist, sosyalist ve kapitalist fikir insanlarını buluşturan fütüristik bakış açısı özünde makine çağını kutsama, insanlığın dinamizminin makinelerle birlikte en yüksek seviyeye ulaştığı bir teknosentrizm olarak kabul edilebilir. Şüphesiz bir sosyalist ile kapitalist yeni çağın ve modern yaşamın parçaları olan hız, hareket ve mekaniğin yüceltilmesinde birleşirken teknolojinin gayesi hususunda ayrılmaktadır. Sözelimi iki kutuplu dünya düzeninde kapitalist Amerika ile sosyalist Rusya kutuplaşmasında sosyalist düşünürlerin gözünden teknoloji ve bilim kıtlık, açlık sorununu çözmek gibi insanlığın faydasına kullanılırken kapitalistlerin aklında ise sömürünün artışından ibaret olduğu yönünde fikir egemendir.⁴⁷ Burada konuyu genişletmemek adına aynı dönemde yaşamış iki düşünce insanını etkisi altına alan fütürizmi keşfetmek anlamlı olabilir.

Rand'ın romanlarında mekaniğe, icatlara ve üretime bakılan optimist bakışın bir benzeri Nazım Hikmet'in "Makinalaşmak" şiirinde daha da çoşkulu bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Şiirin fonetiğinden lafzına ve ruhuna uzanan düşünce, insanın makine özentisi ve makine övgüsüdür:

"Trrrrum,

trrrrum,

trrrrum!

Trak tiki tak!

Makinalaşmak istiyorum!

⁴⁷ Alper Bilgili, "Nazım Hikmet Şiirlerinde Bilim ve Teknoloji", *Kutadgu Bilig Felsefe ve Bilim Araştırmaları* 33, 2017, 900.

beynimden, etimden, iskeletimden geliyor bu!
her dinamoyu
altıma almak için çıldırıyorum!
tükrüklü dilim bakır telleri yalıyor,
damarlarımda kovalıyor
oto-direzinler lokomotifleri!
trrrrum,
trrrrum!
Trak tiki tak!
Makinalaşmak istiyorum!
.....”

457

Nazım Hikmet “Makinalaşmak” başlıklı şiirini 1923 yılında yazmıştır. Nazım Hikmet bu şiirinde fütürizm akımının etkisindedir. Rusya ile İtalya’da öne çıkan ve Nazım Hikmet’i etkisi altına alan fütürizm iki niteliğiyle öne çıkmaktadır: Makinaların gücüne övgü, teknolojiye hayranlık. Nazım Hikmet’in şiirindeki gibi makinaların gücü ve hızına göre insan bedeni zayıf ve yavaştır. Buna mukabil makinalaşmak, mekanikleşmek ve büyük kapasitede üretim demektir. Böylece kıtlık, açlık, bulaşıcı hastalıklar gibi insanlığın ezeli sorunlarına çare üretilecektir. ⁴⁸ Bilim ve teknolojinin getirdiği üretim artışının yanında uzun vadede toplumu dönüştüreceğine inanılmaktadır.

Çalışmada sıklıkla ifade edildiği gibi Rand da kurmaca metinlerinde bilim, teknoloji ve makinalar çağına hayranlık içindedir. Romanlarının her birinde makine uygarlığının üstünlüğü gözler önüne serilir. Şüphesiz sosyalistlerden farklı olarak kapitalist bir düşünür olarak Rand, makine çağını hür, uygar ve üretken toplumlara katkılarıyla ilgilidir. *Yaşamak İstiyorum* ile *Ego/Ben* gibi ilk iki kurmacasında kolektif sosyalist toplumlarda teknolojinin, üretimin ve sanayinin ortadan kalkacağı fikrini işler. İki kutuplu dünya düzeninde Sovyet Rusya’da insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak fabrika ve üretim gerilese de

⁴⁸ Asena Tokgözlü, “Nazım Hikmet Ran’ın Makinalaşmak adlı Şiirinin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl:8 (16), 2022, 459.

hükümetin devlet kaynaklarından aktardıklarıyla ilerletilen silah, enerji ve uzay teknolojisinin sürdürüldüğü söylenebilir. Fakat Doğu Bloğu'nun yıkıldığı 1990 sonrası dönemde bu alanlarda dahi gerilmiş bir bilim ve teknoloji olduğu ortaya çıkmıştır.

Rand gibi kapitalist bir romancıyla Nazım Hikmet gibi sol/sosyalist fikirleriyle bilinen bir şairi yan yana getiren diğer bir unsur ise fütürizmin geçmişle hesaplaşmada önemli bir kalkan olmasıdır. Geçmişle hesaplaşırken ya da geçmişe karşı mücadele ederken modern insanın yanında bilim ve teknoloji vardır. Nazım Hikmet'in fütüristik şiirleri 1929 yılında *Resimli Ay Dergisi*'nin *Putları Yıkıyoruz* kampanyasına ilham olmuştur. İtalya'da Marinetti, Rusya'da Mayakovski, Türkiye'de Nazım Hikmet eski düzene, doğanın sarsıcı güçlerine, dini taassup ile mistisizmin bulanık dünyasına kısaca geleneksel olana karşı topyekûn entelektüel bir mücadeleye girişirler. Rand da geleneksel toplumla ve onun düzenine karşı entelektüel bir mücadele başlatan bir düşündürdür. Kurmacalarında da yer edinen bu konuyu makalelerinde sıklıkla işler. Rand'ın ontolojisi ve ahlak felsefesi, temellerini bu dünyadan alır. Bu bakımdan gerçeklik, gözle görünendir. Rand'ın felsefesinin materyalist ve seküler niteliği yirminci yüzyılın başındaki fütüristik sanatçılarla da paylaşılmaktadır. Materyalizm ve sekülerizmin izlerinin görüldüğü Nazım Hikmet şiirlerinde de yer alır. Nazım Hikmet'in materyalizmi Türk okurlarına tanıtan, idealist filozof Berkley'e meydan okuyan şiirleri vardır. Bilgili'ye göre dünyanın hızla sekülerleştiği, bilimsel materyalizmin güçlendiği bir dönemde farklı görüşlerdeki pek çok düşünür ve yazarı birleştiren unsur geleceğin dünyasında dinin yeri olmadığı yönündedir. Benzer şekilde Nazım Hikmet de büyü bozulmuş bir dünyadan söz etmekte ve orada masallara yer vermemektedir.⁴⁹ İki fikir insanını yaklaştıran kuşatıcı bağın fütürizmi de materyalist ve seküler düşünceyi içinde barındıran modernizm olduğu söylenebilir. Öte yandan Rand'ı çağdaşı fütüristlerden ayıran unsur, makine ve teknolojinin tüm koşullarda da değil ancak hür iradenin, serbest girişimin ve özgürlüğün olduğu yerlerde ileri bir medeniyet yaratacağı tezidir. Bu yönüyle Rand'ın bilim, teknoloji ve üretim ilişkisine bakışı sosyalist düşünür Nazım Hikmet'ten farklı bir yönde ilerlemektedir.

⁴⁹ Bilgili, "Nazım Hikmet Şiirlerinde Bilim ve Teknoloji", 898.

Sonuç

Yirminci yüzyılda ideolojik güdümlü edebiyat/romancılık, gücü azalarak da olsa varlığını sürdürmüştür. Fikir romancılığı kategorisi içinde konumlandırılabilir olan ideolojik romancılık, ekseriyetle sol/sosyalist yazarlarla gündeme gelmekle birlikte liberal/liberteyen yazında Ayn Rand tarafından denenmiştir. Sınırlı devlet taraftarı bir düşünür olarak Rand, fikirlerini zerk ettiği edebiyat aracılığıyla geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır.

Rand'ın romancılığına ilişkin yapılacak tespitler sıralanırsa, ilk olarak kurmaca metinleriyle felsefesini açıkladığı makaleler arasında yoğun bir alışveriş içinde olduğu söylenmelidir. Son büyük romanı *Atlas Vazgeçti*'den sonra felsefi tartışmalarını yaptığı fikir yazılarını kaleme almıştır. Objektivizm adlı felsefesi romanlarıyla somutluk kazandığı gibi aynı zamanda kurmaca dünya içinde simüle edilen sorunların çözümüne ilişkin yol gösterici bir tablo sunmaktadır. İkinci olarak Rand'ın dünya görüşünü aktardığı romanları, çağının yeni olgularıyla ve yakıcı meseleleriyle yakın temas içindedir. Yeni üretim ilişkilerinden demir yolu taşımacılığına, enerji kaynaklarının kullanımından elektrikli motor yapımına, patent haklarından tröst yasalarına yeni ekonomi politik düzen içinde karşılaşılan meseleler, Rand'ın romanlarına konu olmaktadır. Sözü edilen kurmaca metinler -yirminci yüzyılın ilk yarısında- Avrupa'yı savaşa, kıtlığa, ekonomik buhrana ve insanlık felaketlerine sürükleyen otoriter ve totaliter rejimlerle de felsefi bir münakaşa içindedir.

Sınırlı bir okuma ile Rand'ın fikir yazılarına odaklanıldığında, bireyci felsefesi, rasyonalizm ve ultra minimal devlet gibi temalar hakkındaki görüşleri yorumlanabilir. Oysa kurmaca metinleri de dahil edildiğinde bilim, teknoloji, üretimle çevrelenmiş makine uygarlığına yaptığı vurgu daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Rand'ın objektivizm felsefesiyle yirminci yüzyıl modernizmi içinden konuşmaktadır. Rand'ın Aydınlanma ve modernite çatısı altında incelendiği bu çalışmada çağdaş pek çok yazar gibi bilimsel bilgi, üretim, teknoloji, sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme temalarına tutunduğu fark edilebilir. Doğa üzerinde kurulan hakimiyeti insanlığın maddi ilerleyişi olarak gören Rand, bu uğurda yaratıcı yıkıcılığa onay vermekte, bu teknolojilerin devlet gücünü arkasına alan kudretli iktidarların elinde bir tehdit oluşturması riskini göz ardı etmektedir. Rand'a özgü olmayan bu yanlış okumanın nedeni rasyonalist bir bakışla bilimin hür bir dünyada gelişebileceğine duyduğu inanç kaynaklı olabilir. Öte yandan fütüristler gibi bilim, teknoloji, üretim ve hızın rüzgarına

kapılarak tereddütsüz ve koşulsuz bir tür makine uygarlığı övgüsü, çağını eksik ve hatalı yorumladığı kanaati uyandırmaktadır. Bu yönüyle Rand, sosyalist ve faşist çağdaşlarıyla modernizm çatısı altında buluşarak, uyumsuz bir koro mizansenini içinde benzer melodiyi seslendirmektedir.

KAYNAKÇA

- Ashford, David. "A New Concept of Egoizm: The Late Modernism of Ayn Rand." İçinde *Modernism/Modernity*, 21(4) (2014): 977-995.
- Bilgili, Alper. "Nazım Hikmet Şiirlerinde Bilim ve Teknoloji." *Kutadgubilig Felsefe ve Bilim Araştırmaları* 33 (2017): 885-905.
- Cox, Stephan. "Ayn Rand: The Theory Versus Creative Life." *The Libertarian Studies* 8(1) (1986): 19-29.
- Erdoğan, Mustafa. "Savaş ve Barışa Dair." *Liberal Düşünce Dergisi* 29, (2003): 7-13.
- Habermas. Jürgen. "Modernity: Incomplete Project." İçinde *The Anti-Aesthetic Essays on Postmodern Culture*. Ed. Hal Foster, Seattle: Bay Press, 1983: 3-15.
- Horkheimer Max ve Adorno Theodor. *Aydınlanmanın Diyalektiği-Felsefi Fragmanlar*. Çeviren Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014.
- Huxley, Aldous. *Cesur Yeni Dünya*. Çeviren Ümit Tosun, İthaki Bilim Kurgu Klasikleri, 2022.
- İşçi Onur ve Önkol Onur. *Rusya İmparatorluğunun Çöküşü: Harp Yahut İhtilal*. Kronik Kitap, 2019.
- Kelman, Ken. *Propaganda As Vision: Triumph of The Will*. Logos, 2003.
- Maggie, Bryan. *Felsefenin Öyküsü*. Çeviren Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Yayınevi, 2010.
- Marcuse. Herbert. *Tek Boyutlu İnsan*. Çeviren Aziz Yardımlı. İdea Yayınları, 1990.
- Rand, Ayn. *The Romantic Manifesto: A Philosophy of Literature*. A Signet Book, 1971.
- Rand, Rand. *Hayatın Kaynağı*. Çeviren Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul: Plato Yayınları, 2003.
- Rand, Rand. *Atlas Vazgeçti (I-II-III)*. Çeviren Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul: Plato Yayınları, 2003.
- Rand, Ayn. "Savaşı Kökleri." İçinde *Kapitalizm: Bilinmeyen İdeal*. Çeviren Nejdet Kandemir, İstanbul: Plato Yayınları, 2004: 39-50,

- Rand, Ayn. "İnsan Yapımı Olana Karşı Metafizik Olan." içinde *İhtiyacımız Olan Felsefe*. Çeviren Nejdet Kandemir, İstanbul: Plato Yayınları, 2005: 42-59.
- Rand, Ayn. (2006) "Objektivist Etik." içinde *Bencilliğin Erdemi*. Çeviren Nejdet Kandemir, İstanbul: Plato Yayınları, 2006: 11-48.
- Rand, Ayn. *Ego*. Çeviren Şerif Yıldız, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2021.
- Rand, Ayn. *Yaşamak İstiyorum*. Çeviren Semih Süren, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2021.
- Rand, Ayn. *Yeni Entelektüel İçin*. Çeviren Orhan Düz ve Belkıs Dişbudak, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2021.
- Satır Mehmet Emin ve Çetin Cem. "Toplumsal Gerçekliğin İdeolojik İnşasında Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Sinemanın Rolü: Potemkin Zirhlisi Filmi Örneği." *Kurgu Dergisi*, 27 (2) (2019): 129-146.
- Sechrest, Larry, J. "Alan Greenspan: Rand, Republicans, and Austrian Critics." *The Journal of Ayn Rand Studies*, 6(2) (2005): 271-297. <http://www.jstor.org/stable/41560284>
- Şaylan. Gencay. *Post Modernizm*. İstanbul: İmge Kitabevi, 1999.
- Tokgözlü, Asena. "Nazım Hikmet Ran'ın Makinalaşmak adlı Şiirinin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi." *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi* 8 (16), (2022): 452-63.
- Veysel. Çetin. "Theodor Ludwing Wiesengrund Adorno." içinde *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler*. Ed. Çetin Veysel. İstanbul: Etik Yayınları, 2009: 309-387.
- Zamyetin. Yevgeni. *Biz*. Çeviren. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İthaki Yayınları, 2012.

İnternet Kaynakları

- Dye, Anna. *Inclusion in the Modernist Canon: The Potential of Ayn Rand*. Research Thesis in Ohio University, (2011), Erişim: <https://kb.osu.edu/items/cbdd62a4-d441-5ff9-8ccc-d6c318b741b8>.

